

Hva er det med den gamle jernfontenen i Arendal?

Anne Marie Falck

Denne lille artikkelen handler om jernfontenen på Torget i Arendal. Kan fontenen formidle noe utover at den er en jernskulptur fra «gamle dager»? Ja, det kan den nok. For å belyse historien er det hentet frem et knippe bilder fra samlingene på Aust-Agder kulturhistoriske senter.

Et oljemaleri merket AAM.B.177 gir et levende innblikk i en tid som en gang var. Nærmere bestemt for temmelig nøyaktig 90 år siden. Tittelen på bildet er *Torget i Arendal*, og nede i venstre hjørne står navnet Fred Terkelsen og årstallet da han malte det. Selv uten tittel og signatur ville antagelig de fleste arendalitter vite hvor motivet var hentet fra. Kanskje også hvem som hadde malt det? Fred Terkelsen (1887-1946) livnærte seg som maler og bodde på Tyholmen hele sitt liv og etterlot seg et utall skildringer fra byens pulserende liv. Øyeblikkskissen som viser et vinterlig torg, er et typisk arbeid fra Terkelsens hånd. Bildet har stor kulturhistorisk verdi og forteller om et yrende torgliv en vinterdag i 1922.

Når det gjelder jernfontenen, viser bildet at den er dekket til for vinteren. Ønsket om å bevare fontenen synes åpenbart. Sannsynligvis er beskyttelsen laget i fasongsydd seilduk. Jernskulpturen som befinner seg under seilduken, har på det tidspunkt Terkelsen står og maler, stått her på torget i omtrent 50 år. Noe som kanskje er enda mer bemerkelsesverdig, er at hele denne plassen maleriet forteller om, ikke er stort eldre enn fontenen. Torget i Arendal ble nemlig ikke torg før de store bybrannene i

Oljemaleri Fred Terkelsen 1922. *Torget i Arendal 1922*. (Foto Karl Ragnar Gjertsen. AAM.B.0177)

Fontenen med granittkummen og de fire lyktene er kommet på plass og danner et naturlig sentrum på Torget. Kolorert tresnitt fra 1870-årene. Tegnet av Carl Nielsen, xylografert av F.B. Jensen og kolorert av Fritz Holland. (AAks. Arkivets gamle billedsamling)

1863 og 1868 hadde lagt store deler av byen i aske. Frem til da var dette området dekket av et stort vannspeil med kanalforbindelse til så vel Kittelsbukt som til «den ytre poll», eller til det vi i dag kaller Pollen. Med utfyllingen ble nemlig den opprinnelige Pollen historie.

Da torget ble torg, var Arendal en av landets rikeste byer. Gjenoppbygningen av byen gikk da også med hurtigfart. Den siste store brannen hadde kun latt Tyholmen stå noenlunde urørt tilbake - i tillegg til Herlofsens Hus som lå ved «den indre poll». Dette huset står fremdeles, selv om ettertiden har gitt det andre navn, alt etter eiere og bruk: Uglands Hus, Bondeheimen - og nå i dag: Arnt Frisør. Bygningen står som en siste hilsen om en trehusbebyggelse som en gang var. Etter bybrannene ble det murtvang i byen. Langs alle nye gateløp og rundt det gjenfylte og «nyfødte» torget reiste det seg tidsriktige murbygninger. Arendal gjenoppsto som en moderne by. På samme måte som med Ålesund senere, fikk Arendal samtidens foretrukne stil da byen ble bygget opp igjen. Da Ålesund brant, var jugendstilen blitt mote. Da Arendal brant, var det forskjellige klassisistiske stilarter som var på moten.

Stilen forteller noe helt vesentlig om begge disse to byenes historie.

Da bygningene reiste seg, var den utfylte torgplassen ganske naken. Men så var der «Nogle for byens forskjønnelse interesserede Mænd» (Scheel 1923:565) som begynte å samle inn penger til en fontene, en jernfontene noenlunde maken til den som hadde vært å se på verdensutstillingen i London i 1862. Intet mindre. Pengeinnsamlingen gikk relativt raskt unna, og den 17. oktober 1873 ble fontenen innviet «med 4 ved samme staaende gaslykter, der dog senere er fjernede» (Scheel 1923:565). Slik sto det å lese i det store verket *Arendal fra fortid til nutid* fra 1923. Fotografier fra århundreskiftet viser at gasslyktene ikke kunne ha hatt særlig lang levetid. En eller annen gang i det siste tiåret før den annen verdenskrig ble også selve fontenen fjernet. Ifølge Ulf Hamran (1979:129) skjedde dette «fordi vannsprut sjenerte torv-handlerne i sterk blest». Til og med innrammingen med klippede lindetrær på alle fire sider forsvant.

Før, under og etter annen verdenskrig var tiden for strenge økonomiske prioriteringer. Da tidene igjen ble bedre, ble det naturligvis friske debatter om hvilken vei byutviklingen skulle ta. Den nesegruse beundringen for alt nytt dempet seg etter hvert. I stedet var det stadig flere som fikk øynene opp for det som var stedsspesifikt for Arendal. Etter at slaget om Tyholmen var vunnet i 1973, våknet denne interessen for alvor. I september 1978 vedtok Arendal formannskap etter forslag fra rådmannen og teknisk sjef at det skulle bevilges penger til en prøveoppstilling av den gamle fontenen. I oktober 1978, presis etthundre-ogfem år etter den første avdukingen av fontenen, ble det gjort en prøveoppstilling. Plasseringen var omtrent som den hadde vært tidligere: Torgets geometriske midtpunkt var et naturlig valg.

Til manges store glede ble også trekkene plantet på nytt. Og fem

Torget ca.1874. Trærne er ennå ikke plantet. (AAks fotoarkiv. Foto John Ditlef Fürst. Bilde nr 341. Negativ nr. 19409)

Torget med Bendiksklev ca.1900. Fontenen skimtes bak bodene, midt mellom de to husene rett til venstre for Bendiksklev. Bildet viser at raskeste passasje mellom Bendiksklev og gateløpene diagonalt for Bendiksklev er åpen for trafikk. Det er akkurat i denne passasjen at den store betongfontenen ligger i dag. (AAks fotoarkiv. Foto Løvfold. Bilde nr 2653. Negativ nr. 15279)

år etter at fontenen ble funnet frem igjen, i 1983, fikk fontenen den plasseringen den har i dag. Jernfontenen står nå midt i ett av «gateløpene» som lindetrærne var tenkt å skulle markere. Til forskjell fra da den var ny, har kummen skrenket seg inn til en liten betongkum. Den gamle fontenen har også fått en yngre konkurrent som den har måttet vike plassen for. Riktignok består utfordreren ikke av noe annet enn betong, men denne betongkummen er betydelig større enn den jernfontenen nå er utstyrt med. Hvorfor granittlementene ikke er tatt i bruk, er et åpent spørsmål. Den vakkert hogde og bekostede kummen fra 1873 må en til et lager på Stoa for å finne...

Ved å se på fotografiene fra ca. 1900, er det også noe annet som kan slå en. Hvor er de naturlige gangpassasjene blitt av? De gamle bildene viser at folk kunne gå strake veien - samme hvor de ønsket å gå. I dag står fontenene i veien. Bokstavelig talt. Det må også være lov å spørre hvorfor det må være *to* fontener på samme torg? Er det ikke nok med én – når denne ene har så mye å fortelle om byens historie?

Jernfontenen var en integrert del av det opprinnelige torget. I seg

selv kan den være verdt et nærmere studium. Om en sammenligner bildet i katalogen fra verdensutstillingen i 1862 (se neste side) med den jernfontenen som ble valgt for å glede Arendals befolkning, kan en se at flere deler er helt like. Fontenen ble produsert av firmaet A. Handyside & Co, Derby, og viste industrialismens fantastiske muligheter ved at kjøperne hadde flere valg. Den var et produkt av en ny tid. Den var nemlig modulbasert. Dessuten passet den som hånd i hanske til den rådende bygningsstilen. Støpejernfontenen er nesten en leksjon i klassiske former og profiler, slik de har vært i bruk fra antikken av.

Sokkelen som ble valgt til Torget, er en del mindre enn den i katalogen, men Arendalsfontenen kompenserer med en plint i granitt nederst, samme type granitt som i den originale kummen. Skaftene er temmelig like, men om en ser nøye etter, ser en akantusblad på xylografiet, mens vår hjemlige utgave har blad uten fliker, såkalte *palmettblad*, et alternativ som ser ut til å være et bevisst valg opp gjennom hele Arendalsfontenen. De store skålene er presis like. På undersiden gjenntas palmettbladene og i fortsettelsen, langs kanten, ser en klassiske pro-

Torget og Tollbodgaten som et samlet gateløp. Trærne har fått enda et par år på seg i forhold til fotografiet av Torget mot Bendiksklev. Fontenen skimtes i venstre billedkant. (AAks fotoarkiv. Repro fra Arendals Byes Historie s. 284)

Xylografi i katalog for verdensutstillingen i London 1862) Modulbasert støpejernfontene, produsert av firmaet A. Handyside & Co, Derby. Flere av modulene er de samme som ble valgt til Arendals jernfontene.
(AAA 1979:128)

Torgdag sommeren 1913. Størrelsen på originalkummen kommer her tydelig til uttrykk. (AAAs fotoarkiv. Bilde nr. 950. Negativ nr 23703)

filer. På fagspråket kalles disse for perlestav, slyngbånd og eggstav, regnet nedenfra og oppover. Alle tre sees tydelig på xylografiet i utstillingskatalogen. De tre delfinene som snor sine haler oppover for å bære den lille vannskålen øverst, er også prikk like. Så følger de mindre skålene. Katalogens skål er laget som et bølgende skjell, mens Arendalfontenens skål er en mindre pendant av skålen nedenfor, med palmettblad og klassiske profiler. Øverst troner «puttiene», som igjen er de samme. I vår hjemlige variant kan det se ut som det er satt inn et ekstra element mellom disse barnefigurene og den øverste lille skålen, slik at den øverste delen får et ekstra løft.

I forhold til den plasseringen fontenen fikk av giverne, kan en vel ikke si at denne historiske fontenen har fått noen særlig fremtredende plass i dagens bybilde. Men akkurat denne jernfontenen er ikke en hvilken som helst skulptur. Fontenen er byens første offentlige utsmykning. Den er en gave til byen fra byens egen befolkning. Anskaffelsen markerer tiden da Arendal fikk sitt bypreg, og gjenspeiler det stiluttrykket som den nye byen fikk. Gaven understreker urbaniseringen av Arendal både i tidspunkt og i stil. Den viser til industrialismens fremtog i samfunnet, og den markerer overgangen fra kanalbyen Arendal til en landbasert by. Med dagens ønske om å hente frem Arendals identitet, kan det kanskje være en idé å finne frem de lagrede kumelementene i granitt og flytte jernfontenen til sin opprinnelige plassering. I håp og tro om å bevare den vel. MIDT PÅ TORGET – med originalt granittbasseng i godt tilpassede dimensjoner. Jernfontenen på Torget er et kulturhistorisk minnesmerke.

Kilder

Foss, Frihjof

1998 [1893] *Arendals Byes Historie*. Arendal.

Hamran, Ulf

1979 «Arendals fontene på torvet – Et minne fra verdensutstillingen i London

1862.» I *Aust-Agder-Arv 1977 – 1978*. Arendal.

Scheel, Fredrik m. fl.

1923 *Arendal fra Fortid til Nutid*. Gyldendal. Kristiania

Aust-Agder kulturhistoriske senter.

Fontenen slik den ser ut i dag,

plassert midt i det gamle gateløpet.

Den originale granittkummen er byttet
ut med en liten og lav kum i betong.